

EVELINE GROOT

KRITISCH MULTICULTURALISME EN DE MODERNISTISCHE ERFENIS

Recensie van: Yolande Jansen (2013) *Secularism, assimilation and the crisis of multiculturalism*. French modernist legacies. Amsterdam: Amsterdam University Press, IMISCOE Research, 339 p.

Krisis 2014, Issue 2
www.krisis.eu

Het multiculturalisme wordt al tien jaar lang met enige regelmaat dood verklaard. Europese politici – met Sarkozy, Merkel en Cameron voorop – hebben het multiculturalisme definitief de rug toegekeerd. Het bezwaar luidt veelal dat het multiculturalisme te stug heeft vastgehouden aan vastomlijnde identiteiten van zowel inwoners uit Europese landen als immigranten. Ook uit academische hoek klinkt kritiek op het multiculturalisme. Normatieve noties van multiculturalisme zouden te veel nadruk leggen op identiteitspolitiek en culturele verschillen en zodoende sociaal-economische verschillen veronachtzamen. Multiculturalisme zou naar essentialisme neigen, gezien het uitgaat van een concept van cultuur dat te weinig oog heeft voor de contextuele constructie en formatie van cultuur. Hierdoor creëert het ongelijkheid tussen meerderheids- en minderheidsgroeperingen in een samenleving. Multiculturalisme is dus een omstreden begrip in zowel hedendaags politiek beleid als in politieke theorie. Yolande Jansen stelt in *Secularism, assimilation and the crisis of multiculturalism* dat het echter te vroeg is om het multiculturalisme definitief af te wijzen: meer dan assimilatie of secularisme, heeft het politieke beleid van het multiculturalisme aandacht voor de werking van herinnering, de internalisatie van cultuur, de paradoxaliteit van privatisering

en individualisering van verschil in de positie van etnische en religieuze minderheden.

Secularism, assimilation and the crisis of multiculturalism verscheen vrijwel gelijktijdig met Jansens inauguratie tot bijzonder hoogleraar Humanisme in relatie tot religie en seculariteit voor de Socrates Stichting aan de Vrije Universiteit. Het boek is het resultaat van haar reflecties op de diepgewortelde crisis van het multiculturalisme in de Euro-Atlantische regio. Jansen ontwikkelt een kritische politieke theorie over contemporaine discoursen over secularisme en assimilatie en schetst zo de contouren voor een rechtvaardige en democratische conceptie van burgerschap in een multiculturele samenleving (p. 13). Hierbij bouwt ze enerzijds voort op debatten rondom multiculturalisme, secularisme, assimilatie en integratie, terwijl ze anderzijds deze complexe en diffuse concepten tracht te overstijgen. Deze overstijgt ze echter niet allemaal en dit doet ze bewust. Jansen heeft nog hoop dat een revalidatie van het multiculturalisme zal leiden tot een gelijkwaardigere en rechtvaardigere samenleving (p. 295). Hoe ziet een heropleving van het multiculturalisme er volgens Jansen uit? Kan haar visie op multiculturalisme daaraan bijdragen?

Jansens studie is interdisciplinair. Ze zet naast kritische politieke theorie filosofisch, historisch, antropologisch, sociologisch en literatuurwetenschappelijk onderzoek in. Haar onderzoek heeft dan ook een dubbele focus. Enerzijds richt zij zich op het multiculturalisme-assimilatieintegratiekader en anderzijds op het seculier-religieuze kader (p. 17). Het eerste kader benadrukt de centrale rol van deze concepten in het debat over minderheden en immigranten in de Europese politieke context. In het seculier-religieuze kader, ofwel het laïcité-religieuze kader in de Franse context, worden publieke vragen rondom minderheden met een andere cultuur en identiteit in termen van religie en secularisme uitgedrukt. Dit denken in termen van religie en secularisme is volgens Jansen een product van het moderne denken dat dient te worden bekritiseerd. In haar eigen kritiek toont ze met name aan dat het secularisme intrinsiek verbonden is met de Franse laïcité-politiek: ‘deploying the framework of laïcité to debate the position of religious minorities places religion in the foreground, with questions of postcolonial history, racism and socio-economic position of secondary relevance’ (p. 15).

Een dubbele focus

Ook qua methodiek hanteert Jansen een dubbele focus. Zij analyseert zowel hedendaagse debatten als historische bronnen waarbij ze 'zigzagt' tussen strikt en grondig academisch en een meer essayistisch onderzoek. Deze methodische dubbele focus zien we terug in haar analyse van Marcel Prousts *Op zoek naar de verloren tijd* (1913-1927). Proust wordt door Jansen opgevoerd als een getuige van assimilatie in het 19^e-eeuwse Frankrijk en deze analyse over de werking van assimilatie volgt haar theoretische uiteenzetting van de betekenis van assimilatie op.

Haar kritiek op socioloog Olivier Roy, die de pijnpunten van het denken in modernistische dichotomieën en kaders blootlegt, is een mooi voorbeeld van de mogelijkheden van Jansens kritische interdisciplinaire methode. Roy is van mening dat zowel de *laïcité* als het multiculturalisme schuldig is aan het stigmatiseren van islamieten. De publieke islam (neo-islam) moet niet verward worden met de traditionele islam die migranten hebben geërfd uit hun cultuur van afkomst. Roy maakt zo een duidelijke scheiding tussen islam als cultuur en islam als religie, tussen islam als praktijk en islam als individueel geloof: 'Being a Muslim, like being a believer of other religions, has become a matter of choice, and those who choose to make it a crucial element of their identities should be considered born again Muslims rather than Muslims in any other cultural (ethnic) sense' (p. 246). Dit is een onderscheid waarbij de concepten van cultuur, multiculturalisme en secularisatie onzorgvuldig door elkaar worden gebruikt, aldus Jansen. De herkomst en het gebruik van deze concepten alsook de relatie ertussen worden door de dubbele focus van Jansen duidelijker. Door Roys conceptie van cultuur en gebruik van het begrip cultuur te analyseren, komt Jansen tot de conclusie dat Roy een essentialistisch begrip van cultuur hanteert. Het behoren tot een cultuur wordt hierin opgevat als een keuze en religie en cultuur moeten rigoureuus van elkaar onderscheiden worden. Hierdoor blijft de dichotomie tussen vrijheid en ergens toe behoren, die centraal staat in het discours van de *laïcité*, overeind. Daarmee ontsnapt Roy niet aan zijn eigen kritiek op de *laïcité*: 'Roy presses it [the neo-Islam] into a frame that is as old as the frame of *laïcité* [...] based on the same modernist divides between belonging and freedom, autonomy and heteronomy, and private and public

inherited from the 19th century' (p. 249). Mede dankzij de vruchtbare interdisciplinaire kruisbestuiving komt Jansen tot een methode waarmee zij, zoals in het geval van Roy, hardnekkige dichotomieën in het moderne denken onthult. Dit doet zij met veel subtiliteit, scherpte en, zodoende, overtuiging.

Proust en paradoxen van assimilatie

In *Op zoek naar de verloren tijd* staan paradoxen van assimilatie centraal die werden ervaren door Franse Joden ten tijde van de Derde Franse Republiek. Jansen stelt dat de Joodse assimilatie in de negentiende eeuw vergelijkbaar is met de behandeling van islamieten en moslims heden ten dage. Middels een analyse van de romancyclus van Proust, aangevuld met haar interdisciplinaire kritische methode, ontwikkelt Jansen een genealogie die de erfenis van modernistische categorieën en dichotomieën in hedendaagse debatten rondom het multiculturalisme-assimilatie-integratiekader en het seculier-religieuze kader kan beschrijven. Volgens Jansen biedt Proust met name een uniek historisch perspectief op de paradoxale werking van assimilatie. Ze geeft aan dat assimilatie een paradoxaal karakter heeft omdat de belofte van assimilatie, van gelijkwaardig en volwaardig burgerschap voor immigranten en minderheden in ruil voor privatisering van culturele, religieuze en etnische verschillen, vaak juist leidt tot een groter onderscheid, grotere ongelijkheid en meer uitsluiting van minderheden omdat de nadruk ligt op verschil, op 'anders'-zijn. Assimilatie alsook (burger)integratie en secularisme hebben het risico uit te monden in vormen van nationalisme, Eurocentrisme en onbruikbare democratische concepties en uitingen van burgerschap.

De paradoxen van assimilatie nemen nieuwe vormen aan in het *laïcité*-religieuze kader waar veel nadruk ligt op het 'anders'-zijn van moslim-migrant (p. 46 en 253). Een vergelijking tussen de geschiedenis van joodse assimilatie en de situatie van moslimmigrant hoeft volgens Jansen niet te leiden tot een dramatisering van de hedendaagse migratie-problematiek. Het draagt eerder bij aan een genuanceerd beeld van al gedramatiseerde opvattingen van verschil die vaak diepe historische wortels

hebben (p. 277). Terecht beargumenteert Jansen dat deze diepe historische wortels niet vergeten mogen worden: ze zijn cruciaal om het multiculturalisme-assimilatie-integratiekader en het seculier-religieuze kader überhaupt te kunnen begrijpen.

Bij het ontstaan van intercultureel wantrouwen is een belangrijke rol weggelegd voor de internalisering en individualisering van etnische en religieuze uitingen door middel van assimilatie en seculier burgerschap, hetgeen leidt tot paradoxale relaties tussen meerderheden en minderheden; wij en de 'ander'. Hoe meer het publieke onderscheid tussen minderheden en meerderheden wordt afgedwongen door middel van integratie of assimilatie, hoe meer het geprivatiseerde en geïndividualiseerde verschil als een bedreiging en reden voor uitsluiting wordt gezien: 'the attempt to make ethno-religious difference invisible triggered the opposite' (p. 279). Deze ongewenste, tegenovergestelde uitkomst noemt Jansen 'the revolving doors of assimilation'. Zij beargumenteert dat het noodzakelijk is in te zien dat processen van uitsluiting binnen een politiek van assimilatie en secularisme niet voorkomen kunnen worden.

Jansen is niet van mening dat een definitie van *laïcité* die neutraler, kritischer of liberaler is voldoende oplossing kan bieden voor het probleem van 'the revolving doors of assimilation'. In lijn met haar overtuigende kritiek op de modernistische dichotomieën in het *laïcité*-kader zelf, is dit begrijpelijk. *Laïcité* als concept is vervlochten met de christelijke geschiedenis van het secularisme en zo bij voorbaat onvoldoende neutraal, liberaal en kritisch. Binnen het *laïcité*-kader blijft religieus – en dus ook ethisch en cultureel – verschil een cruciaal probleem: verschil an sich blijft een probleem. Jansen pleit ervoor de modernistische alternatieven voor het multiculturalisme, assimilatie, integratie en secularisme, in een liberale democratische context te verlaten.

Multiculturalisme als alternatief

Omdat de paradoxen van assimilatie nieuwe vormen aannemen en assimilatie vervlochten is met modernistische dichotomieën, waaronder

die van secularisme en religie, is het nodig afstand te nemen van assimilatie en secularisme om zo de problematische dichotomieën te kunnen herkennen. Volgens Jansen toont Proust in *Op zoek naar de verloren tijd* aan dat herinneringen, bewust of onbewust, niet ten prooi vallen aan assimilatie. Haar lezing van de romancyclus stelt haar in staat pluralisme te verdedigen zonder terug te vallen op een essentialistische theorie van verschil of een essentialistisch begrip van cultuur.

In lijn met Richard Rorty (Rorty 1991: 84) beargumenteert Jansen dat dichotomieën tijdelijke constructen zijn die kunnen worden overstegen (p. 194). Een heropleving van multiculturalisme is één manier om deze te overstijgen. Het begrip cultuur is essentieel in complexe samenlevingen waarin meerderheden en minderheden naast elkaar leven. Dit hangt samen met de definitie van cultuur die zij hanteert, afkomstig van Bonnie Honig (Honig 1999: 39). Cultuur is een complex begrip waarin vrijheid en ergens toe behoren, systematische structuren en agentschap intrinsiek met elkaar verbonden zijn (p. 249). Cultuur is iets wat wij onder sociale en collectieve invloed internaliseren en wat op een onbewust niveau niet te assimileren valt. In deze lijn kan multiculturalisme nog steeds bruikbaar zijn als alternatief. Daarnaast heeft multiculturalisme oog voor zowel pluraliteit als historiciteit en, meer dan zijn alternatieven, oog voor de positie van etnische en religieuze minderheden zoals de werking van herinnering, de internalisatie van cultuur, en de paradoxaliteit van privatisering en individualisering van verschil. Het is volgens Jansen dus onwenselijk om multiculturalisme als concept zomaar overboord te gooien.

Een multiculturele maatschappij kan een maatschappij zijn waarin een vorm van democratische pluraliteit centraal staat die oog heeft voor het verleden, die reflecteert op diverse vormen van interactie tussen collectieve en individuele aspecten van religie, cultuur en etniciteit (p. 283) en die de dimensie van herinneringen meeneemt. In een dergelijke maatschappij is het voor minderheden mogelijk uitsluiting en afwijzing te herinneren, te thematiseren, te begrijpen, te bekritisieren en zich te emanciperen door zich van 'verhalen' van de meerderheid te distantiëren. De dreiging van categorisering (wij en de 'ander', westers en niet-westers, autochtoon en allochtoon) en uitsluiting (de 'ander', niet-westers en allochtoon) door

processen van internalisering en individualisering van verschil liggen dus minder op de loer in een samenleving die culturele diversiteit erkent. Een multicultureel alternatief biedt ruimte voor zichtbare etnische en religieuze verschillen.

Multiculturalisme in de vorm van communitarisme (onder andere Charles Taylor) wijst Jansen af, aangezien normatieve communitaristische ethiek verbonden is met het seculiere gedachtegoed en een politiek religieus vocabulaire gebruikt; hetgeen zij overduidelijk wil overstijgen. Ook multiculturalisme als identiteitspolitiek of als een theorie die verschil in cultuur, religie en etniciteit centraal stelt, wijst Jansen af. Wat het concept multiculturalisme precies omvat of dient te omvatten, laat zij in het midden. Wel geeft ze aan dat het multiculturele alternatief op de eerste plaats een kritiek op assimilatie en secularisme moet zijn. Deze vorm van multiculturalisme neemt de geschiedenis van uitsluiting van minderheden serieus en is gericht op (zichtbare) pluralisering van Europese maatschappijen. Jansen is van mening dat dit niet hoeft te leiden tot een terugkeer naar identiteitspolitiek. Een kritische vorm van multiculturalisme waarin de assimilatiepolitiek en modernistische dichotomieën aan de kaak worden gesteld, beschouwt mensen met verschillende identiteiten juist als gelijk. Alle normen en waarden, overtuigingen en levenswijzen zijn discutabel; zowel die van minderheden als meerderheden (p. 289). Jansens vorm van multiculturalisme staat zo in de traditie van Will Kymlicka die multiculturalisme als een *policy option* in plaats van een *policy machine* beschouwt. Het betreft een kritisch en progressief multiculturalisme, dat tekortkomingen van het beleid onthult en overstijgt.

Tot besluit

Jansen besluit haar onderzoek met de woorden: ‘the progressive multicultural way is to focus on “us” and “them” together and to pinpoint our intricacies, conflicts and relationships, always with an eye to the equal access of all the rules of the game, including the game of critique of self and other’. De heropleving van het multiculturalisme zou aldus kunnen bestaan uit het hebben van een juiste kritische focus. Jansens

begrip van multiculturalisme blijft hiermee enigszins zweven in het luchtledige – het grootste hiaat in haar positieve theorie van het multiculturalisme. Progressief multiculturalisme lijkt te zijn verworden tot een bewustwordingscampagne van de problematische en kwalijke gevolgen van de modernistische dichotomieën. Zonder een duidelijkere definitie blijft het een te vluchtig en vaag begrip dat moeilijk inzetbaar is in de praktijk van de alledaagse politiek. Hoe is multiculturalisme als een juiste kritische focus bijvoorbeeld te vertalen tot openheid van politiek beleid voor religieus, cultureel en etnisch verschil?

Hoewel Jansen met verve en overtuigingskracht heeft beargumenteerd dat er behoefte is aan een hedendaagse kritiek van assimilatie en secularisme die modernistische dichotomieën erkent en een kritiek die vraagt of publieke en politieke vraagstukken überhaupt binnen een seculier-religieus kader gesteld en opgelost kunnen worden, blijft de vraag waarom dit onder de noemer van het multiculturalisme moet. Wellicht zijn er geen betere alternatieven voorhanden in de Europese context? Misschien is het te vroeg om de ‘hoop van het multiculturalisme’ op te geven? Is interculturalisme als begrip ook vervlochten met modernistische dichotomieën? Of is multiculturalisme haar eigen beste alternatief? Jansens multiculturalisme is bovenal een kritische instelling die verdere uitwerking behoeft.

Eveline Groot volgde de researchmaster Philosophy aan de Universiteit van Amsterdam. Haar voornaamste interesses betreffen klassieke wijsbegeerte, vraagstukken rondom religie en secularisme, en de notie van transcendentie. Dit najaar vervolgt ze haar studie in Ancient Philosophy in Edinburgh.

Literatuur

Honig, B. (1999) ‘My culture made me do it’. In: J. Cohen, M. Howard & M. Nussbaum (red.) *Is multiculturalism bad for women?* Princeton: Princeton University Press, 35-41.

Rorty, R. (1991) [1985] 'Texts and lumps'. In: *Objectivity, Relativism, and Truth. Philosophical Papers*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 78-92.

Jansen, Y. (2013) *Secularism, assimilation and the crisis of multiculturalism. French modernist legacies*. Amsterdam: Amsterdam University Press, IMISCOE Research.

 De Creative Commons License is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.